

A Meditationes vitae Christi (Párizs, BnF, It. 115) szövegkiadásának művészettörténeti aspektusai

BORECZKY ANNA

Abstract

This paper discusses the significance of the critical edition of the MVC from the perspective of art history. It traces how the scholarly interpretation of the relationship between the text of the MVC and emerging late medieval image types has changed in recent decades, how the question of primacy and the concept of one-way influence have been replaced by the recognition that the text and the corresponding iconographic solutions are parallel phenomena. After a brief review of the MVC's illustrated copies, it welcomes the recently published critical edition for including not only the text but also the manuscript's complete corpus of imagery and the instructions given to the illustrators. These reflect a thorough understanding of the codex's unique character and provide new material for research into medieval artistic practices and artistic autonomy.

Keywords: *Meditationes vitae Christi*, BnF It. 115, Text and Image, Visual Narrative.

Kulcsfogalmak: *Meditationes vitae Christi*, BnF It. 115, szöveg és kép, elbeszélő képciklusok.

A művészettörténet a *Meditationes vitae Christi* szövegére – és eleinte még nem a képeire – több mint száz éve olyan alapvető forrásként tekint, amelynek ismerete számos késő középkori ikonográfiai típus megjelenésére magyarázatot ad. A szöveg, mint közismert, az evangéliumi eseményeket rendkívül színesen, bevallottan a szerző képzeletére hagyatkozva, új epizódokkal és részletekkel bővítve beszéli el. Abban az 1980–90-es évekig tartó időszakban, amelyben a

szöveg-kép viszonya tekintetében a szöveg elsődleges volta megkérdőjelezhetetlen paradigma volt, sokan, köztük olyan nagyságok, mint Erwin Panofsky, úgy tekintettek a *Meditationes vitae Christi* szövegére, mint amely közvetlen forrásként szolgált új képtípusok megalkotásához.¹ A Jézus születése ábrázolásokon megjelenő hangsúlyos oszlopmotívum, ahogy az például Rogier van der Weyden 1450 körüli ún. Bladelin-oltárán látható,² vagy a gyermek Jézus lábát megcsókoló király gesztusa a háromkirályok hódolatát bemutató képeken, ilyen például Duccio 14. század eleji Maestàjának részlete,³ ma is leginkább a *Meditationes vitae Christi* részletgazdag elbeszélései által inspirált megoldásokként ismertek. A mű, pontosabban a ma bemutatandó szövegkiadás alapjául szolgáló párizsi kézirat képei csak később, Isa Ragusa és Rosalie B. Green 1961-es kiadása révén váltak széles körben elérhetővé, ezzel együtt az ikonográfiai kutatások kiindulópontjává.⁴ Megkerülhetetlen hivatkozási alapot jelentett a *Meditationes vitae Christi* például Urbach Zsuzsa számára, aki 1974-ben az ún. Josephszweifel – József kételye – képtéma kialakulását és emlékeit vizsgálta átfogó tanulmányban,⁵ és sokáig úgy tűnt, hogy a *Meditationes vitae Christi* a keszthelyi ferences templomban feltárt falképciklus képprogramjának rekonstruálásához is támpontot nyújt.⁶

¹ A *Meditationes vitae Christi* szerepéről és változó megítéléséről az elmúlt 150 év művészettörténetében lásd HOLLY FLORA: *The Devout Belief of the Imagination. The Paris Meditationes Vitae Christi and Female Franciscan Spirituality in Trecento Italy*, Brepols, Turnhout, 2009, 33–40. [<https://doi.org/10.1484/m.dm-eb.5.108574>]

² Middelburgi/Bladelin oltár. Berlin, Staatliche Museen, Gemäldegalerie.

³ Siena, Museo dell’Opera Metropolitana del Duomo.

⁴ ISA RAGUSA – ROSALIE B. GREEN (eds.): *Meditations on the Life of Christ. An Illustrated Manuscript of the Fourteenth Century*, Princeton UP, Princeton, 1961. (transl. Isa Ragusa)

⁵ ZSUZSA URBACH: „Dominus possedit me...” (Prov. 8, 22). Beitrag zur Ikonographie des Josephszweifels, *Acta Historiae Artium* 20 (1974) 199–266.

⁶ Prokopp Mária a *Meditationes vitae Christi*, pontosabban a párizsi kézirat 48. képére hivatkozva a freskóciklus egyik jelenetét Jézus bemutatásaként határozta meg, lásd PROKOPP MÁRIA: Keszthely és Siklós újonnan feltárt gótikus falképei, *Ars Hungarica* 23 (1995) 155–167, 157. Újabban Szakács Béla Zsolt meggyőzően érvel amellett, hogy a kérdéses keszthelyi kép Mária születését ábrázolja, lásd BÉLA ZSOLT SZAKÁCS: Padova, Siena, Keszthely. Narrando la vita della Vergine, in Giovanna Baldissin Molli – Franco Benucci – Maria Teresa Dolso – Ágnes Máté (eds.): *Luigi il Grande Rex Hungariae. Guerre, arti e mobilità tra Padova, Buda e l’Europa al tempo dei Carraresi*, Viella, Roma, 2022, 302–314 (302–304).

Később, ahogy a szöveg-kép viszonyára vonatkozó elképzelések az 1980-as évektől fokozatosan árnyaltabbá váltak,⁷ és a *Meditationes vitae Christi* Sarah McNamer újradatálta,⁸ fordulat állt be a mű művészettörténeti megközelítésében is: kérdésessé vált, hogy a *Meditationes vitae Christi* és a késő középkor ikonográfiai újításai közötti kapcsolat mennyiben tekinthető közvetlennek, illetve egyirányúnak. A szakirodalomban korábban általános vélekedéssel szemben, amely a *Meditationes vitae Christi* a 13. század végére, 14. század elejére datálta, McNamer a mű 14. század közepi keletkezése mellett érvelt, és ezzel utat nyitott annak a feltevésnek, hogy a *Meditationes vitae Christi* szerzőjét többek között éppen a késő középkor innovatív képtípusai inspirálták. A rendkívül képzeletgazdag szövegben valóban vannak olyan részletek, amelyeknek háttérében a szerző által ismert képi hagyomány állhatott. Ilyenek a Jézus születése elbeszélésben említett, az Evangéliumokban nem szereplő ökör és szamár, amelyek a születésábrázolásoknak a 14. századra már rég rögzült elemei voltak, vagy a narratíva olyan további elemei, amelyeket feltehetően friss képi invenciók, a 13. század harmadik negyedében keletkezett és a szerző által jó eséllyel ismert művek inspiráltak.⁹ De függetlenül attól, hogy mit gondolunk a mű keletkezési körülményeiről – én személy szerint rendkívül meggyőzőnek találok Falvay Dávid és Tóth Péter újabb kutatásait,¹⁰ amelyek egyértelműen

⁷ Holly Flora a szöveg-kép viszonyának változó megítéléséről a *Meditationes vitae Christi* vonatkozásában többek között Sixten Ringbom, James Marrow, Hans Belting és Anna Derbes munkáira hivatkozik, lásd HOLLY FLORA: *The Devout Belief of the Imagination*, i. m., 33–40.

⁸ SARAH McNAMER: Further Evidence for the Date of the Pseudo-Bonaventuran *Meditationes Vitae Christi*, *Franciscan Studies* 50 (1990) 235–261. [<https://doi.org/10.1353/frc.1990.0003>]

⁹ Joanna Cannon három művet elemez ebből a szempontból: Coppo di Marcovaldo San Gimignano-ból származó *Croce dipintáját*, egy eredetileg feltehetően a sienai keresztlőkápolna számára készített Keresztelő Szent János-oltárt és Nicola Pisano szószékét a sienai dómban, lásd JOANNA CANNON: The Writer as Viewer. Recollecting Art in the Text of the *Meditationes Vitae Christi*, in HOLLY FLORA – PÉTER TÓTH (eds.): *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered. New Perspectives on Text and Image*, Brepols, Turnhout, 2021, 199–223.

¹⁰ Először: PÉTER TÓTH – DÁVID FALVAY: New Light on the Date and Authorship of the *Meditationes Vitae Christi* [<https://doi.org/10.1484/m.mcs-eb.5.103036>], in Stephen Kelly – Ryan Perry (eds.): *Devotional Culture in Late Medieval England and Europe. Diverse Imaginations on Christ's Life*, Brepols, Turnhout, 2014, 17–105. [<https://doi.org/10.1484/m.mcs-eb.6.09070802050003050409030504>] Legutóbb: PÉTER TÓTH: The Earliest Reference to the *Meditationes Vitae Christi*. New Evidence for its Date, Authorship,

a 14. század eleji datálást támogatják –, a *Meditationes vitae Christi* és a késő középkor jellegzetes képtípusainak kapcsolatát ma egyre kevésbé ok-okozati viszonyrendszerben képzeljük el. Inkább hasonló gyökerű, párhuzamos jelenségeknek látszanak, és egymástól függetlenül is a Jézus emberi természete iránti élénk, személyes érdeklődés felerősödéséről, a Jézus élettörténetében való elmélyülés és részvétel igényéről tanúskodnak. A *Meditationes vitae Christi*nek a középkori ikonográfiára gyakorolt hatását illetően megvilágító erejük azok az újabb elképzelések, amelyek a művet ikonográfiai forrásanyag helyett a képalkotás meditációs technikájára ösztönző szöveggként kezelik, amely arra buzdítja az olvasót, hogy saját magát élje – képzelje – bele az evangéliumi eseményekbe. Legutóbb Maria H. Oen a *Meditationes vitae Christi* és Szent Brigitta látomásainak kapcsolatát elemezve a kép mentális megalkotásának folyamatára helyezte a hangsúlyt, ezáltal a képes beszédben (szövegben) megjelenő és az anyagi valóságban testet öltő képet közös gyökerűnek tekintette, az elsődlegesség kérdését irrelevánssá tette.¹¹

A *Meditationes vitae Christi* szövege iránti művészettörténeti érdeklődés a kutatás kezdeti fázisában érdekes módon nem járt együtt az illusztrált példányok inventarizálásával, az egyes kötetek képanyagának beható tanulmányozásával és összehasonlító elemzésével. Ismereteim szerint ma 21 illusztrált példányról tudunk, közülük négy – a Notre Dame University 14. századi kötete, egy kézirat, amelyet Heribert Tenschert antikvárius vásárolt meg, valamint a milánói Trivulziana és a Vatikáni Könyvtár egy-egy 15. századi kódexe – csak a legutóbbi időkben vált ismertté.¹² A kutatásba bevonható és bevonandó

and Language, in Holly Flora – Péter Tóth (eds.): *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered*, i. m., 43–74.

¹¹ MARIA H. OEN: Iconography and Visions. St. Birgitta's Revelation of the Nativity of Christ, in Lena Liepe (ed.): *The Locus of Meaning in Medieval Art. Iconography, Iconology, and Interpreting the Visual Imagery of the Middle Ages*, De Gruyter, Berlin – Boston, 2018, 212–237.

¹² DIANNE PHILLIPS: The Meditations on the life of Christ. An Illuminated Fourteenth-Century Italian Manuscript at the University of Notre Dame, in Jill Mann – Maura Nolan (eds.): *The Text in the Community. Essays on Medieval Works, Manuscripts, Authors and Readers*, University of Notre Dame, South Bend, 2006, 237–281; HOLLY FLORA: *The Devout Belief of the Imagination*, i. m., 50; LISANDRA S. COSTINER: An Illuminated Fifteenth-Century Milanese Manuscript of the „Meditationes Vitae Christi”, *Burlington Magazine* 163 (2021) 324–331; LISANDRA S. COSTINER: A Newly Discovered Illuminated Manuscript of the *Meditationes vitae Christi* Produced in Fifteenth-Century Veneto (Vatican City, Biblioteca Apostolica, MS. Reg. Lat. 478), in Holly Flora – Péter Tóth (eds.): *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered*, i. m., 177–198.

művek köre folyamatosan bővül például olyan befejezetlen *Meditationes vitae Christi*-kötetekkel is, amelyekben az illusztrációk ugyan nem kerültek kivitelezésre, de a képciklus programja, az egyes képek témája a számukra a szövegben kihagyott hely alapján mégis pontosan meghatározható.¹³ Az illusztrált kötetek a *Meditationes vitae Christi*-kéziratsalád nagyjából tizedét teszik ki,¹⁴ ezek között is vitathatatlan a ma bemutatott szövegkiadás alapját képező párizsi kódex jelentősége: 193 színezett tollrajza a *Meditationes vitae Christi* leggazdagabb, egyúttal egyik legkorábbi képciklusát alkotja.

A párizsi kézirat művészettörténeti értékelését a kiadványban Holly Flora jegyzi,¹⁵ tőle származnak az összes képet bemutató részletes leírások is. A szerző a téma elismert szakértője: a párizsi kéziratot 2009-ben egyszerűs monográfia keretében dolgozta fel,¹⁶ 2021-ben pedig Tóth Péterrel közösen társszerkesztője és szerzője volt egy a *Meditationes vitae Christit* fókuszba állító tanulmánykötetnek is.¹⁷ A téma kutatói között folyamatos az együttműködés: a Holly Flora és Tóth Péter által kiadott kötetben a jelen szövegkiadás *spiritus rectora* és társszerkesztője, Falvay Dávid a párizsi kézirat olasz szövegével foglalkozott.¹⁸

¹³ Ilyen kötet: Biblioteca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 7733. Illusztráltként említi: SARA BISCHETTI – GIACOMO COLOZZA: Il manoscritto Paris, BnF, it. 115. Una nuova indagine codicologica [https://doi.org/10.30687/978-88-6969-509-4/004], in Diego Dotto – Dávid Falvay – Antonio Montefusco (a cura di): *Le Meditationes vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, it. 115*, Ca' Foscari, Venezia, 2021, 55–62 (60) [https://doi.org/10.30687/978-88-6969-509-4/000].

¹⁴ Columban Fischer összesen 217 *Meditationes vitae Christi*-kötetről tudott, lásd COLUMBAN FISCHER: Die “Meditationes Vitae Christi”. Ihre Handschriftliche Ueberlieferung und die Verfasserfrage, *Archivium Franciscanum Historicum* 25 (1932) 175–209, 305–348, 449–383. Ezt a jegyzéket Isa Ragusa és Rosalie B. Green egy további kötetrel bővítette, az illusztrált példányok általuk ugyanitt összeállított listája 17 tételből áll. (Ebben a csak auctorportrét tartalmazó kéziratok nem szerepelnek, de azok, amelyekben csak egy pár kép van, igen.) Ezekhez adódnak még a fent említett új kéziratok, lásd ISA RAGUSA – ROSALIE B. GREEN (eds.): *Meditations on the Life of Christ*, i. m., XXIII.

¹⁵ HOLLY FLORA: L'illustrazione delle MVC nel manoscritto Paris, BnF, it. 115, in Diego Dotto – Dávid Falvay – Antonio Montefusco (a cura di): *Le Meditationes vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, it. 115*, i. m., 89–92.

¹⁶ HOLLY FLORA: *The Devout Belief of the Imagination*, i. m.

¹⁷ HOLLY FLORA – PÉTER TÓTH (eds.): *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered*, i. m.

¹⁸ DÁVID FALVAY: The Italian Text of the Paris Manuscript of the Meditationes. Historiographic Remarks and Further Perspectives, in Holly Flora – Péter Tóth (eds.): *The Meditationes Vitae Christi Reconsidered*, i. m., 99–110.

A párizsi kéziratot egy anonim, de az első képen ábrázolt és a képfelirat által a kötet kompilátoraként megnevezett ferences szerzetes állította össze. Egy közepes méretű, kb. 30×20 cm-es kötetről van szó, amelynek hordozója, ahogyan az Sara Bischetti és Giacomo Colozza kodikológiai szempontú tanulmányából is kiderül, papír.¹⁹ Az alapanyag a vízjelek alapján az 1330-as évekre datálható és Sienába lokalizálható, ami természetesen nem jelenti azt, hogy a kódex csak itt készülhetett. A szöveg egyhasábos, a képek a megfelelő szöveghely közelében, a szövegbe beágyazva, legtöbbször a lap közepén, ritkábban a lap alján vagy felső részében helyezkednek el. A kötet másolásában négy scriptor vett részt, a képciklus elkészítésében, ahogyan Flora megállapította, legalább hét mester működött közre. A kézirat csonka, a szövegnek mintegy háromnegyedét tartalmazza, és a képek sem készültek mind el. A jelenleg ismert részhez eredetileg 297 illusztrációt terveztek, ebből az első 193 tollrajz került kivitelezésre, de ezek közül is csak az első 113 színezett. A kézirat befejezetlensége a kutató számára sok lehetőséget rejt: pontosan tanulmányozhatóvá teszi a scriptorok és illusztrátorok munkamódszerét. Látható, hogy először a scriptorok láttak munkának, majd az általuk üresen hagyott helyekre az illusztrátorok megrajzolták a képeket, amelyeket azután némi fáziseltolódással kifestettek. Ennél is érdekesebbek a képeket magyarázó feliratok és azok a bejegyzések, amelyek a képek mellett, sőt, a végül nem kivitelezett képek számára szabadon hagyott üres helyek mellett is a lapszélen olvashatók. Ezek a függőlegesen elhelyezett bejegyzések az illusztrátoroknak szóló instrukciók voltak, ennek megfelelően még azelőtt kerültek a lapszélekre, hogy a festők megkapták volna az illusztrálandó oldalakat. Mindezeket Bischetti és Colozza a kódex legnagyobb részét másoló scriptornak tulajdonítja, akinek személyében minden valószínűség szerint a kódexet összeállító-szerkesztő ferences szerzetest tisztelhetjük.

A kódex valamivel több mint 200 fólióból áll. A számok önmagukért beszélnek: a kódex első felében szinte alig van olyan oldal, amelyen ne lenne legalább egy illusztráció. A szöveg és a kép párhuzamos olvasásra készült, sőt, helyenként a képi elbeszélés olyannyira részletgazdag, hogy oldalakon keresztül szinte csak képsorokat találunk. A képek elhelyezése átgondolt szerkesztésre vall, a képi narratíva időnként, például a Betlehembe éppen megérkező háromkirályok esetében szinte egy teljes oldalpárt elfoglal. A képek stíláriis jellegzetességei alapján Flora arra a következtetésre jutott, hogy azt a sienai festészet hatása

¹⁹ SARA BISCHETTI – GIACOMO COLOZZA: Il manoscritto Paris, BnF, it. 115. Una nuova indagine codicologica, in Diego Dotto – Dávid Falvay – Antonio Montefusco (a cura di): *Le Meditationes vitae Christi in volgare secondo il codice Paris, BnF, it. 115*, i. m., 55–62.

alatt álló / sienai tanultságú toszkán festők készítették a 14. század második negyedében, leginkább az 1340-es években – ez a vízjelekkel tökéletesen egybevág. A kódex készülsi helyeként elsősorban Pisára gondolt, ezt a kézirat provenienciája is megerősíteni látszik: a kötet a 19. század közepén Pisa környékén volt.²⁰ Megfontolandóak Florának a szerkesztő és a címzettek spirituális közegére vonatkozó megfigyelései is. A kötetnek nemcsak szerkesztőjét, hanem címzettjeit is ferences körökben keresi, amellet érvel, hogy a kódexet leginkább klarissza apácák számára állíthatták össze. Az anyaghasználat szerénységében – hiszen nem pergamenre festett, aranyozott miniaturákkal ékes kódexről van szó – a ferences szegénységeszmény iránti elkötelezettséget lát, ez számomra jóval meggyőzőbb, mint Bischetti és Collozza előbb már idézett kodikológiai tanulmányának azon felvetése, mely szerint a párizsi kéziratot eredetileg egy jóval reprezentatívabb *Meditationes vitae Christi*-kötet mintapéldányának szánták. A ferences szegénységeszmény hirdetése Flora szerint az illusztrációk ikonográfiai programjában is megragadható: ennek felel meg például az a kép, amelyen a háromkirályok ajándékának Mária általi szétosztását ábrázolták. Mária az egész képprogramban kitüntetett szerepet kap, többek között éppen ez szól – más női szereplők történetének hangsúlyozásával együtt – amellet, hogy a kézirat elsődlegesen női olvasók / klarisszák számára készült. Mária kiemelt jelentősége egészen odáig terjed, hogy a gyermek Jézus körülmétélését sajátkezűleg végzi el, majd a felnőtt Jézus életének is aktív résztvevője marad: a pusztában való böjtölést követően Jézus először anyja főztjére vágyik, ezért Mária angyalok közvetítésével táplálékot küld neki. Többek között ezek a mindennapi, intim részletek azok, amelyek a *Meditationes vitae Christi* Jézus élete elbeszélését úgy a szöveg, mint a képek szintjén egyedülállóan attraktívvá teszik.

Végül szeretnék néhány szót szólni nemcsak a párizsi kézirat, hanem a most bemutatott és ünnepelt szövegkiadás szerkesztői elveiről is. A kézirathoz hasonlóan a kiadvány is egy kollektíva közös munkájának gyümölcse. Az összesen 92 oldal terjedelmű, hét bevezető tanulmány után a kötet nagy részét természetesen maga a szövegkiadás teszi ki, ennek elkészítésében kilencen vettek részt, közülük ketten, Falvay Dávid és Federico Rossi tanulmányokat is jegyeznek. A szövegkiadást a kézirat teljes képanyagát felölelő, színes, Holly

²⁰ 1853/1854-ben Leopoldo Cecchi/Checchi livornói rendőrfelügyelő Pisában (esetleg Firenzében?) lemásolta, ez a példány ma a Biblioteca Apostolica Vaticana tulajdona (Ferraioli 423), lásd ISA RAGUSA – ROSALIE B. GREEN (eds.): *Meditations on the Life of Christ*, i. m., XXI; HOLLY FLORA: *The Devout Belief of the Imagination*, i. m., 264–266.

Flora magyarázataival kísért reprodukciók követik és bibliográfia zárja. Ha a szerkesztők a hagyományos filológia szempontjait követték volna, lemondhattak volna a képekről, már csak azért is, mert azok 1961 óta elérhetőek Isa Ragusa és Rosalie B. Green fent idézett kiadásában, sőt, ma már a Gallicán keresztül a kódex teljes digitális másolata is a kutatók rendelkezésére áll.²¹ Azért nem tettek így, mert ezzel a kódexnek mint komplex egésznek a bemutatásáról kellett volna lemondaniuk. Döntésük értelmében, mely az ún. *new philology* szellemével rokon, a szövegkiadás nem egy elképzelt és mint ilyen absztrakt eredeti rekonstruálására törekszik, hanem a kódex egyszeri és megismételhetetlen, a készítési korra és körülményekre jellemző karakterisztikumainak és közlendőjének a teljes feltárását és prezentációját célozza. Ha egykor a kódex készítői számára az illusztrációk a mű szerves egészének részét képezték, akkor azoktól a modern szövegkiadás sem tekinthet el. Külön érdeme a laudált kötetnek, hogy a képek mellett közli az illusztrátoroknak szóló instrukciók és a képfeliratok sokszor nehezen olvasható, fáradságosan kibetűzhető szövegét is. Ezzel – mint minden jó könyv – új utakat nyit meg a kutatás előtt, lehetővé teszi az illusztrátoroknak szóló utasítások és a megvalósult képek összehasonlító elemzését, ezen keresztül a középkori művészi szabadság alapvető kérdésének konkrét példákkal alátámasztható tanulmányozását. A magam részéről örömmel nyugtázom, hogy lesz dolga a következő generációnak is.

²¹ [online] <https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/btv1b10527648k?rk=42918;4> [2024. 02. 19.]